प्रजापतिर्वैश्वामित्रः, प्रजापतिर्वाच्यो वा।विश्वे देवाः । त्रिष्टुप्

इमं महे विदथ्याय शूषं शश्वत्कृत्व ईड्याय प्र जभ्रुः।
शृणोतु नो दम्येभिरनीकैः शृणोत्वग्निर्दिव्यैरजस्त्रः॥ ३.०५४.०१

महे- महात्मने। विदथ्याय- उपास्याय। ईड्याय- स्तुत्याय। शश्वत्कृत्वः- भूयो भूयः। शूषम्- सुखकरम्। इमम्- एतं स्तोमम्। प्र- प्रकर्षेण। जभ्रुः- धृतवन्तः। दम्येभिः- दमसम्पन्नैः। अनीकैः- स्वतेजोभिः। दिव्यैः। अजस्त्रः- निरन्तरः। अग्निः- सुक्रतुः पावकः। नः- अस्माकं स्तोमम्। शृणोतु ॥१॥

महि महे दिवे अर्चा पृथिव्यै कामो म इच्छञ्चरति प्रजानन्।
ययोर्ह स्तोमे विदथेषु देवाः सपर्यवो मादयन्ते सचायोः॥ ३.०५४.०२

महे- महते। दिवे- नभसे। पृथिव्यै- भूम्यै। महि- महत्। प्रजानन्। अर्च- पूजय। मे- मम। कामः- मनोरथः। इच्छन्- भवन्तं कामयमानः। चरति। ययोः- ययोर्द्यावापृथिव्योः। स्तोमे- स्तोत्रे। आयोः- मनुष्यस्य। विदथेषु- यज्ञेषु। देवाः। सपर्यवः- परिचरन्तः। सच मादयन्तः- सह तुष्यन्तो भवन्ति ॥२॥

युवोर्ऋतं रोदसी सत्यमस्तु महे षु णः सुविताय प्र भूतम्।
इदं दिवे नमो अग्ने पृथिव्यै सपर्यामि प्रयसा यामि रत्नम्॥ ३.०५४.०३

युवोः- युवयोः। ऋतम्- प्रकृतिनियत्यात्मकतत्त्वम्। सत्यम्। अस्तु- भवतु। रोदसी- हे द्यावापृथिव्यौ। नः- अस्माकम्। महे- महते। सुविताय- अभ्युदयाय। सु- सुष्ठु। प्र- प्रकर्षेण। भूतम्- भवतम्। अग्ने। दिवे- नभसे। पृथिव्यै- भूम्यै। इदम्- एतत्। नमः- वन्दनम्। प्रयसा- हव्येन। सपर्यामि- परिचरामि। रत्नम्- रमणीयभावनम्। यामि- याचे ॥३॥

Dr. Rangaji

उतो हि वां पूर्व्या आविविद्र ऋतावरी रोदसी सत्यवाचः।

नरश्चिद्वां समिथे शूरसातौ ववन्दिरे पृथिवि वेविदानाः॥ ३.०५४.०४

उतो हि- अपि च। ऋतावरी- प्रकृतिनियतिभूतसत्ययुक्ते। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। वाम्- युवाभ्याम्। सत्यवाचः- सत्यवचनयुक्ताः। पूर्व्याः- पुराणा उपासकाः। आविविद्रे- लेभिरे। शूरसातौ समिथे- आवरणैर्जनिते युद्धे। पृथिवि- हे द्यावापृथिव्यौ। वाम्- युवाम्। वेविदानाः- जानन्तः। नरः- नेतारः। ववन्दिरे- नमश्चक्रुः॥४॥

को अद्धा वेद क इह प्र वोचद्देवाँ अच्छा पथ्या३ का समेति।

ददृश्र एषामवमा सदांसि परेषु या गुह्येषु व्रतेषु॥ ३.०५४.०५

परेषु- उत्तमेषु। गुह्येषु- रहस्येषु। व्रतेषु- धर्मेषु। या- यानि। एषाम्- एतेषामुपासकानां कृते। अवमा- अवमानि उपासकोन्मुखानि। सदांसि- देवसदनानि। ददृश्रे- दृश्यन्ते। तानि। कः। वेदः- जानाति। कः। इह- अत्र। प्र वोचत्- उपदिष्टवान्। देवान्। अच्छ- अभिलक्ष्य। का- कः। पथ्या- मार्गः। समेति- प्राप्नोति॥५॥

कविर्नृचक्षा अभि षीमचष्ट ऋतस्य योना विघृते मदन्ती।

नाना चक्राते सदनं यथा वेः समानेन क्रतुना संविदाने॥ ३.०५४.०६

कविः- क्रान्तदर्शी। नृचक्षाः- नेतृदर्शनयुक्तः। सीम्- सर्वतः। अभि अचष्ट- अभ्यपश्यत्। द्यावापृथिव्यौ। ऋतस्य योनौ- प्रकृतिनियतिसद्मनि। मदन्ती- तुष्यन्त्यौ। विघृते- विशेषेण दीप्ते। यथा। वेः- पक्षिणः कुलायं नाना भवति तथा। नाना- पृथग्भूतम्। सदनम्। चक्राते। तथापि। समानेन। क्रतुना- प्रज्ञया कर्मणा वा। संविदाने- परस्परमैकमत्यं प्राप्ते स्तः॥६॥

समान्या वियुते दूरेअन्ते ध्रुवे पदे तस्थतुर्जागरूके।

उत स्वसारा युवती भवन्ती आदु ब्रुवाते मिथुनानि नाम॥ ३.०५४.०७

Dr. Rangaji

समान्या- समाने। वियुते- वियुक्ते च। दूरेअन्ते- दूरे तथा अन्तिके भवतः। ध्रुवे- स्थिरे। पदे। तस्थतुः। जागरूके- जागरणशीले। उत- अपि च। स्वसारा- स्वतः सरणशीले। युवती- नित्यतरुण्यौ। भवन्ती- भवन्त्यौ। मिथुनानि। नाम- मन्त्रान्। ब्रुवाते- वदतः ॥७॥

विश्वेदेते जनिमा सं विविक्तो महो देवान्बिभ्रती न व्यथेते।

एजद्ध्रुवं पत्यते विश्वमेकं चरत्पतत्रि विषुणं वि जातम्॥ ३.०५४.०८

एते- इमे द्यावापृथिव्यौ। विश्वा- सर्वाणि। जनिमा- जातानि। सम्- सम्यक्। विविक्तः- अवकाशप्रदानेन विभजतः। महः- महतः। देवान्। बिभ्रती- धारयन्त्यौ। न। व्यथेते- व्यथां प्राप्नुवतः। विश्वम्- सर्वम्। एजद्ध्रुवम्- स्थावरं जङ्गमम्। एकम्। पत्यते- अभिगच्छति। वि जातम्- विविधतया जातम्। चरत्पतत्रि- स्थावरं जङ्गमम्। विषुणम्- वि तिष्ठते ॥८॥

सना पुराणमध्येम्यारान्महः पितुर्जनितुर्जामि तन्नः।

देवासो यत्र पनितार एवैरुरौ पथि व्युते तस्थुरन्तः॥ ३.०५४.०९

महः- महतः। पितुः- जनकस्य। जनितुः- स्रष्टुर्नभसः। सना- सनातनम्। पुराणम्- प्राचीनम्। तत्। नः- अस्माकम्। जामि- बान्धव्यम्। अध्येमि। यत्र। उरौ- विस्तृते। व्युते- विविक्ते। पथि- मार्गे। अन्तः। एवैः- शोभनगतिभिः। देवासः- देवाः। पनितारः- त्वां स्तुवन्तः तिष्ठन्ति ॥९॥

इमं स्तोमं रोदसी प्र ब्रवीम्यृदूदराः शृणवन्नग्निजिह्वाः।

मित्रः सम्राजो वरुणो युवान आदित्यासः कवयः पप्रथानाः॥ ३.०५४.१०

इमम्- एतम्। स्तोमम्- मन्त्रम्। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ प्रति। प्र- प्रकर्षेण। ब्रवीमि- वदामि। ऋदूदराः- मृदूदराः। अग्निजिह्वाः- अग्निं स्तुवन्तो देवाः। शृणवन्- शृण्वन्तु। मित्रो वरुणः- स्नेहाधिदेवता मित्रः। ऋताधिदेवता वरुणः। मित्रावरुणादयः। सम्राजः- सम्यक् दीप्ताः। युवानः-

Dr. Ranganji

तरुणाः। आदित्यासः- अखण्डप्रकृतिजाः। कवयः- क्रान्तदर्शिनः। पप्रथानाः- प्रख्याताः शृण्वन्तु ॥१० ॥

हिरण्यपाणिः सविता सुजिह्वस्त्रिरा दिवो विदथे पत्यमानः।

देवेषु च सवितः श्लोकमश्रेरादस्मभ्यमा सुव सर्वतातिम्॥ ३.०५४.११

हिरण्यपाणिः- सुवर्णदः। सविता- प्रेरकः सूर्यः। सुजिह्वः- अनुग्रहभाषणः। त्रिः- त्रिवारं प्रातर्मध्यं सायम्। दिवः- नभसः। विदथे- उपासने। पत्यमानः- आगच्छन् भवति। सवितः- हे सूर्य। देवेषु। च। श्लोकम्- मन्त्रम्। अश्रेः- प्राप्नुहि। आत्- अनन्तरम्। अस्मभ्यम्- नः। सर्वतातिम्- सर्वमपेक्षितम्। सुव- प्रेरय ॥११ ॥

सुकृत्सुपाणिः स्ववाँ ऋतावा देवस्त्वष्टावसे तानि नो धात्।

पूषण्वन्त ऋभवो मादयध्वमूर्ध्वग्रावाणो अध्वरमतष्ट॥ ३.०५४.१२

सुकृत्- शोभनकर्मकर्ता। सुपाणिः- शोभनबाहुः। स्ववान्- आत्मवान्। ऋतावा- प्रकृतिनियतिसम्पन्नः। देवः- द्योतनशीलः। त्वष्टा- तनूकर्ता सूर्यः। अवसे- रक्षायै। तानि। नः- अस्मभ्यम्। धात्- यच्छतु। पूषन्वन्तः- सूर्ययुक्ताः। ऋभवः- उरुभासमानाः किरणाः। मादयध्वम्- तुष्यत। ऊर्ध्वग्रावाणः- उच्छ्रितपाषाणाः। पाषाणो जडप्रतीकः। स चेतनाभिमुखो येषां भवति ते ऊर्ध्वग्रावाणः। अध्वरम्- ध्वररहितकर्म। अतष्ट- निर्मितवन्तः ॥१२ ॥

विद्युद्रथा मरुत ऋष्टिमन्तो दिवो मर्या ऋतजाता अयासः।

सरस्वती शृणवन्यज्ञियासो धाता रयिं सहवीरं तुरासः॥ ३.०५४.१३

विद्युद्रथाः- तडिद्रथाः। ऋष्टिमन्तः- आयुधोपेताः। दिवो मर्याः- दिव्याः। ऋतजाताः- प्रकृतिनियतिजाः। अयासः- शोभनगतिमन्तः। मरुतः- वायवः प्राणविशेषाः। यज्ञियासः-

Dr. Ranganji

पूज्याः। तुरासः- क्षिप्रगामिनः। सरस्वती- रसचोदनाधिदेवता। शृण्वन्- शृण्वन्तु। सहवीरम्- वीर्यसहितम्। रयिम्- दानयोग्यधनम्। धात- धत्त ॥१३॥

विष्णुं स्तोमासः पुरुदस्ममर्का भगस्येव कारिणो यामनि ग्मन्।
उरुक्रमः ककुहो यस्य पूर्वीर्न मर्धन्ति युवतयो जनित्रीः॥ ३.०५४.१४

अर्काः- पूजायुताः। स्तोमासः- मन्त्राः। भगस्येव कारिणः- सौभाग्यकराः। यामनि- मार्गे। यः। उरुक्रमः- विस्तृतक्रमणसम्पन्नः। यस्य। पूर्वीः- सनातनीर्नियतीः। जनित्रीः- जनन्यः। युवतयः- तरुण्यः। ककुहः- मुख्या दिशः। न। मर्धन्ति- नाशयन्ति । तम्। पुरुदस्मम्- बहुकर्माणम्। विष्णुम्- व्यापनशीलं परमात्मानम्। ग्मन्- अनुगच्छन्ति। ॥१४॥

इन्द्रो विश्वैर्वीर्यै३ः पत्यमान उभे आ पप्रौ रोदसी महित्वा।
पुरंदरो वृत्रहा धृष्णुषेणः संगृभ्या न आ भरा भूरि पश्वः॥ ३.०५४.१५

इन्द्रः- ईशनाधिदेवता। विश्वैः- सर्वैः। वीर्यैः। पत्यमानः- प्राप्यमाणः। उभे। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। महित्वा- स्वमहिम्ना। आ पप्रौ- आपूरयति। पुरन्दरः- बन्धनानां नाशकः। वृत्रहा- आवरणबाधकः। धृष्णुसेनः- शत्रुधर्षणशीलसेनायुक्तः। सङ्गृभ्य- सङ्गृह्य। नः- अस्मभ्यम्। भूरि- प्रभूताः। पश्वः- गाः। आ भर- आहर ॥१५॥

नासत्या मे पितरा बन्धुपृच्छा सजात्यमश्विनोश्चारु नाम।
युवं हि स्थो रयिदौ नो रयीणां दात्रं रक्षेथे अकवैरदब्धा॥ ३.०५४.१६

नासत्यौ- सत्यशीलौ। मे- मम। पितरौ- पालकौ। बन्धुपृच्छा- बन्धूनां प्रष्टारौ। अश्विनोः- प्राणेशयोः। चारु- कल्याणः। नाम- मन्त्रः। सजात्यः- सङ्गतः। युवम्- युवाम्। हि- खलु। नः- अस्मभ्यम्। रयीणां रयिदौ- धनदौ। स्थः- भवथः। अदब्धा- अहिंसितौ। दात्रम्- दातारम्। अकवैः- अकुत्सितैः कर्मभिः। रक्षेथे- पालयथः ॥१६॥

Dr. Rangani

महत्तद्वः कवयश्चारु नाम यद्ध देवा भवथ विश्व इन्द्रे।

सखे ऋभुभिः पुरुहूत प्रियेभिरिमां धियं सातये तक्षता नः॥ ३.०५४.१७

कवयः- हे सूक्ष्मदर्शिनः। वः- युष्माकम्। नाम- मन्त्रः। महत्- महान्। चारु- कल्याणः। यत्- येन मन्त्रेण। विश्वे- सर्वे। देवाः। इन्द्रे- परमेश्वरे। भवथ। सखे- मित्र। पुरुहूत- बहुभिः साहाय्यायाहूत। प्रियेभिः-प्रियैः। ऋभुभिः- उरु भासमानैश्चित्किरणैः। नः- अस्माकम्। इमाम्- एताम्। धियम्। सातये- लाभाय। तक्षत- सृज ॥१७॥

अर्यमा णो अदितिर्यज्ञियासोऽदब्धानि वरुणस्य व्रतानि।

युयोत नो अनपत्यानि गन्तोः प्रजावान्नः पशुमाँ अस्तु गातुः॥ ३.०५४.१८

अर्यमा- सौशील्याधिदेवता। अदितिः- अखण्डप्रकृतिः। यस्य। वरुणस्य- ऋताधिदैवतस्य। व्रतानि- धर्माः। अदब्धानि- अहिंसिताः। स वरुणः। यज्ञियासः- परमपूज्या हे देवाः। नः- अस्माकम्। गन्तोः- शोभनमार्गात्। अनपत्यानि- अपत्यराहित्यादिदुर्भाग्यानि। युयोत- पृथक्कुरुत। नः- अस्माकम्। गातुः- शोभनमार्गः। प्रजावान्- अपत्यसहितः। पशुमान्- धेन्वादिधनयुक्तः। अस्तु- भवतु ॥१८॥

देवानां दूतः पुरुध प्रसूतोऽनागान्नो वोचतु सर्वताता।

शृणोतु नः पृथिवी द्यौरुतापः सूर्यो नक्षत्रैरुर्व१न्तरिक्षम्॥ ३.०५४.१९

देवानाम्- देवतानाम्। दूतः। पुरुध प्रसूतः- बहुषु देशेषु जातोग्निः सत्क्रतुः। सर्वताता- सर्वत्र। अनागान्- अपापान्। नः- अस्मान्। वोचतु- वदतु। नः- अस्मान्। पृथिवी- भूमिः। द्यौः- नभः। उत- अपि च। आपः। सूर्यः। नक्षत्रैः- ऋक्षैः। उरु- विस्तृतम्। अन्तरिक्षम्। शृणोतु- शृण्वन्तु ॥१९॥

शृण्वन्तु नो वृषणः पर्वतासो ध्रुवक्षेमास इळया मदन्तः।

Dr. Ranganji

आदित्यैर्नो अदितिः शृणोतु यच्छन्तु नो मरुतः शर्म भद्रम्॥ ३.०५४.२०

वृषणः- वर्षकाः। पर्वतासः- गिरयः स्थैर्यप्रतीकाः। ध्रुवक्षेमासः- स्थिरक्षेमाः। इळया- मन्त्रेण। मदन्तः- तुष्यन्तः। शृण्वन्तु। अदितिः- अखण्डप्रकृतिः। आदित्यैः- अखण्डप्रकृतिजैर्देवैः सह। नः- अस्मान्। शृणोतु। मरुतः- प्राणविशेषाः। नः- अस्मभ्यम्। शर्म। भद्रम्। यच्छन्तु- ददतु ॥२० ॥

सदा सुगः पितुमाँ अस्तु पन्था मध्वा देवा ओषधीः सं पिपृक्त।

भगो मे अग्ने सख्ये न मृध्या उद्रायो अश्यां सदनं पुरुक्षोः॥ ३.०५४.२१

सदा- सततम्। पन्थाः- मार्गः। सुगः- सुगम्यः। पितुमान्- अन्नवान्। अस्तु- भवतु। देवाः- हे देवताः। मध्वा- माधुर्येण। ओषधीः। सम्- सम्यक्। पिपृक्त- सेचयत। अग्ने- पावक सुक्रतो। सख्ये- तव मैत्र्याम्। मे- मम। भगः- सौभाग्यम्। न। मृध्याः- विनश्यतु। रायः- दानयोग्यसम्पदः। पुरुक्षोः- बह्वन्नस्य। सदनम्। अश्याम्- व्याप्नुयाम्॥ २१ ॥

स्वदस्व हव्या समिषो दिदीह्यस्मद्य१क्सं मिमीहि श्रवांसि।

विश्वाँ अग्ने पृत्सु ताञ्जेषि शत्रूनहा विश्वा सुमना दीदिही नः॥ ३.०५४.२२

इषः- सदेषणामयानि। हव्या- हव्यानि। सम्- सम्यक्। स्वदस्व- स्वादय। श्रवांसि- अतीन्द्रियश्रवणोपलक्षितदिव्यानुभूतीः। अस्मद्यक्- अस्मदभिमुखीः। मिमीहि- सम्भावय। दिदीहि- उद्दीपय। अग्ने। पृत्सु- युद्धेषु। तान्। विश्वान्- सर्वान्। शत्रून्- रिपून्। जेषि- जयसि। विश्वा- सर्वेषु। अहा- दिनेषु। सुमनाः- शोभनमनस्कः सन्। नः- अस्मभ्यम्। दीदिहि- उद्दीपय ॥२२ ॥

Dr. Rangaji